

Tutkimus viron lausetyypeistä

H. RÄTSEP *Eesti keele lihtlausete tüübid*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 12. Tallinn 1978. 263 s.

Tarton yliopiston viron kielen laitoksen esimiehen professori Huno Rätsepin teos *Eesti keele lihtlausete tüübid* pohjautuu tekijän v. 1974 valmistuneeseen väitöskirjaan. Tutkimus perustuu Lucien Tesnière'n luomaan dependenssikielioppiin ja valenssiteoriaan, jota ovat soveltaneet ja edelleen kehittäneet mm. A. Holodovitš ja G. Helbig.

Valenssiteorian lähtökohtana on, että lauseen rakenteellisen ytimen muodostaa finiittimuotoinen verbi. Tämän verbin semanttisista ominaisuuksista riippuu, mitä muita rakenneosia lauseeseen kuuluu. Muut lauseenjäsenet (siis myös subjekti) ovat tämän verbin määritteitä, lausekkeita, jotka voivat jakautua edelleen pääsanaksi ja (toisen asteen) määritteiksi.

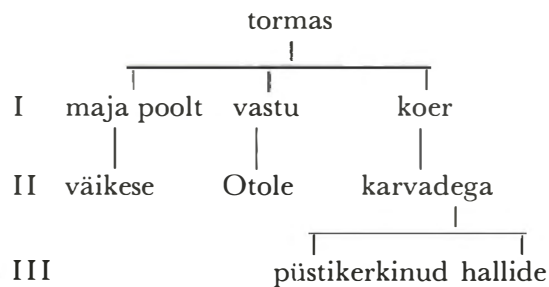
Koska tutkimus pyrkii kuvaamaan viron yleiskielessä mahdollisia lauseita — ts. äidinkieleltään virolaisen kykyä erottaa oikeat lauseet virheellisistä —, ei aineistona ole voitu käyttää pelkästään olemassa olevia, kirjoitetusta tai äänitetystä kielimateriaalista poimittuja lauseita. Analysoidut lauseet ovat tekijän itsensä muodostamia, ja niiden moitteettomuuden tai virheellisyyden on ratkaissut tutkimuksen tekijä oman viron kielen kompetenssinsa nojalla.

Tutkimuksessa on rajoitettu kontekstista irrallisina esiintyvien yksinäislauseiden tarkasteluun, koska kontekstisidonnaisten lauseiden, kysymys- ja käskylauseiden sekä useammasta (pää- ja/tai sivu)-lauseesta koostuvien virkkeiden eli ns. lausekompleksien (liitlause) muodostamissäännöt ovat ilmeisesti esitettävissä yksinäisväitelauseiden rakennekaavojen transformaatioina.

Konkreettiset lauseet on niiden rakenteen analysoimiseksi redusoitu verbikes-

keisiksi lauserungoiksi (laiendamata verbikeskne lihtlause), jolloin niihin on jätetty vain lauseen ydin eli finiittimuotoinen verbi ja sen välittömässä syntaktisessa yhteydessä olevat sanat tai ilmaukset. Tällaisiksi on tulkittu määritteet, joiden muoto tai olemassaolo riippuu ydinverbistä ja sen leksikaalisesta merkityksestä. Lauserunkoon eivät kuulu 1) toisen tai useamman asteen määritteet, joiden pääsana ei ole keskusverbi vaan sen määrite, 2) ehdollisesti esiintyvät ajan, paikan, tavan tms. määritteet eivätkä 3) yhtä useammat rinnasteiset määritteet, ellei keskusverbi vaadi rinnasteisia määritteitä.

Verbikeskeisen lauseen riippuvuussuhteita kuvaa seuraavanlainen diagrammi, jossa ylimmällä hierarkkisella tasolla on ydinverbi, seuraavalla tasolla sen välittömät määritteet, seuraavalla tasolla näiden määritteet jne.

Kohdan I mukaan eivät lauserunkoon kuulu II ja III tasolla olevat määritteet, joten lauseen *Väikese maja poolt tormas Otole vastu püstikerkinud hallide karvadega koer* verbikeskeinen lauserunko on *maja poolt tormas vastu koer*.

Lauserunkoon voi kuulua sekä pakollisia että ehdollisia komponentteja. Pakollisia ovat (ydinverbin lisäksi) ne ydinverbin määritteet, joiden poistaminen muuttaa lauseen virheelliseksi tai puutteelliseksi. Ehdollisia komponentteja ovat keskusverbin määritteet, joiden poistaminen ei vaikuta lauseen kieliopillisuuteen mutta joiden muoto riippuu ydinverbistä. Esimerkiksi lauseessa *Peeter ostis eile poest leiba* ovat *Peeter* ja *leiba* pakollisia komponentteja, *poest* lauserunkoon kuuluva eh-

dollinen komponentti ja *eile* lauserunkoon kuulumaton komponentti.

Lauserungon ydinverbi voi vaatia määritteekseen joko tiettyssä sijamuodossa tai tietyn postposition tai preposition kanssa olevan tiettyyn sanaluokkaan kuuluvan sanan tai pelkästään jonkin tietyn kieliopillis-semanttisen tunnusmerkin sisältävän ilmauksen. Esimerkiksi lauseessa *Jaan huvitus muusikast* voidaan komponentti *muusikast* korvata vain toisella elatiivisijaisella substantiivilla; sitä vastoin lauseessa *Jüri tuli keldrist* kelpaa sanan *keldrist* tilalle mikä tahansa kysymykseen *kust?* vastaava ilmaus: *pööningult, kapi tagant* jne.

Edellisessä esimerkissä on kyse muotorektiosta. Määrite kuuluu tällöin johonkin muotoluokkaan, joita ovat substantiivi jossakin viron kielen 14 sijamuodosta (tai jonkin pre- tai postposition kanssa), verbi jossakin infinitiivimuodossa, adjektiivi osassa sijamuodoista (nom., gen., part., ess., transl.) ja numeraali translatiivissa. Muotoluokan symbolina käytetään kyseisen sanaluokan lyhennettä (N = substantiivi, V = verbi, A = adjektiivi, Num = numeraali), johon liitetään sijamuodon lyhenne, postpositio tai infinitiivimuodon tunnus. Jälkimmäisessä on kyse ns. substituutioluokkarektiosta: verbi vaatii määritteekseen tiettyyn substituutioluokkaan (substitutsiooniklass) kuuluvan sanan tai ilmauksen. On myös verbejä, jotka vaativat määritteekseen päälauseen, sivulauseen tai suoran esityksen.

Tutkimuksessa on erotettu seuraavat substituutioluokat: 1) suunnan ilmaukset eli direktionaalit, jotka jakautuvat 1a) erosijailmauksiin (ekstralokaalne direksionaal, symboli De: *Hääl tuli keldrist*), 1b) tulosijailmauksiin (intralokaalne direksionaal, Di: *Keel jäi hammas te vahel*) ja 1c) translokaalisiin ilmauksiin (translokaalne direksionaal, Dt: *Mees astus möödaka tuse harja*), 2) olotilan ilmaukset, jotka jakautuvat 2a) olotilassa olemisen ilmauksiin (lokaalne seisundimodaal, Modl: *Mees on pu r-*

j u s) ja 2b) olotilaan saattamisen tai tulemisen ilmauksiin (intraalokaalne seisundimodaal, Modi: *Peeter jäi purju*), 3) paikan ilmaukset (lokaal, Loc), 4) tavan ilmaukset (modaal, Mod), 5) kysymykseen *millal?* vastaavat ajanilmaukset (temporaal, Temp), 6) toiminnan keston ilmaukset (mesuraaltemporaal, Tempmes), 7) mitan ja määrän ilmaukset (mesuraal, Mes), 8) toiminnan osanottajien määrän ilmaukset (distributsionaal, Distr), 9) toiminnan kertautumisen ilmaukset (frekvendaal, Frekv) ja 10) syyn ilmaukset (kausaal). Substituutioluokkiin 3 — 10 kuuluvat ilmaukset ovat lauserungon osia vain pakollisina määritteinä, koska ehdollisina ne eivät ole välittömässä syntaktisessa yhteydessä ydinverbiin eivätkä siksi kuulu lauserunkoon.

Korvaamalla lauserungon komponentit muoto- tai substituutioluokkien symboleilla ja merkitsemällä ehdolliset komponentit sulkuihin saadaan lauserungoista niiden syntaktista rakennetta kuvaavat kaaviot. Ne lauseet, joiden kaaviot ovat samanlaiset, ovat syntaktiselta rakenteeltaan samanlaisia ja kuuluvat samaan lausetyyppiin. Erilaisia lausetyyppejä on yhtä monta kuin on erilaisia kaavioita, ja tässä tutkimuksessa niitä on löytynyt 1 272.

Jos jätetään huomiotta lausetyyppiin kuuluvat ehdolliset (kaaviossa sulkuihin merkityt) komponentit, voidaan kaikki lausetyypit ryhmitellä 380 erilaisen alkeislauseen (elementaarilause) varianteiksi. Näin esim. lauseet *Peeter sooritas professorile matemaatikas eksami* (17.7) $N^1 + \text{nom. V } (N^2 + \text{all.}) (N^3 + \text{in.}) N^4 + \text{ngp.}$ ja *Sulane küttis külalistele sauna kuumaks* (17.39) $N^1 + \text{nom. V } (N^2 + \text{all.}) N^3 + \text{ngp.}$ (A+tr.) ovat kumpikin saman alkeislauseen (17) $N^1 + \text{nom. V } N^2 + \text{ngp.}$ variantteja.

Alkeislauseet on edelleen ryhmitelty ydinverbin pakollisten määritteiden lukumäärän mukaan: alkeislauseita, joiden ydinverbiin ei kuulu yhtään pakollista määritettä, on yksi, yhden pakollisen määritteen sisältäviä eli yhden arvoisia

alkeislauseita on 17, kahden arvoisia 182, kolmen arvoisia 170 ja neljän arvoisia 10.

Viisi yleisintä alkeislauseetta ovat tutkimuksessa analysoitujen verbien perusteella seuraavat: $N + \text{nom. V}$ (n. 2 500 verbiä), $N^1 + \text{nom. V } N^2 + \text{part.}$ (n. 1 300 verbiä), $N^1 + \text{nom. V } N^2 + \text{ngp.}$ (n. 1 100 verbiä), $N + \text{nom. V Di}$ (n. 350 verbiä), $N^1 + \text{nom. V } N^2 + \text{ngp. Di}$ (n. 280 verbiä). $N + \text{ngp.}$ tarkoittaa verbin muodon mukaan nominatiivissa, genetiivissä tai partitiivissa olevaa objektia. Joillakin monimerkityksisillä verbeillä voi olla kymmeniäkin rakennemallikaavioita; *olema*-verbillä niitä on yli sata, *saama*-verbillä yli 70, verbeillä *võtma*, *jääma*, *minema*, *andma*, *panema*, *tulema* on n. 40 mallia. Suurimmalla osalla verbeistä on kuitenkin vain yksi rakennemalli.

Alkeislauseista käy myös ilmi kullekin tyypillinen neutraali sanajärjestys, joka on yksi seuraavista (S = lauseen subjekti, V = predikaatti, C^1 = suora objekti, C^2 = muu pakollinen määrite): $SV(C)$ *Lind lendab*, *Lahendus sõltub ilmast*, $(C)VS$ *Tekkis tüli*, *Poisist kasvas mees*, SVC^1C^2 *Jaan esitles sõbra direktorile*, SVC^2C^1 *Rahvas väljendas juubilarile oma austust*.

Tutkimuksen ensimmäisessä osassa on esitelty ne menetodit, joita käyttäen konkreettiset lauseet redusoidaan ja lauserungon komponentit määritetään. Lauseen verbiydintä määritettäessä on erityistarkastelun kohteeksi otettu viron kielelle tyypilliset perifrastiset verbi-ilmaukset (väljendverbid *aru saama* ja ühendverbid *üंबर lükkama*) sekä ns. modaaliverbit. Toisessa osassa on esitetty kaavioina kaikki löytyneet lausetyypit, ja kolmannessa osassa on esitetty tiivistelmänomaisesti tutkimuksessa ilmi tulleita seikkoja sekä analysoitu verbin määritteiden muodon ja lukumäärän riippuvuutta verbin semanttisista ominaisuuksista.

Kokonaisuutena teos on selkeä, ja siinä käytetyt menetodit soveltuvat hyvin viron kielen lauserakenteen analyysiin ja kuvaukseen. Erityisen onnistuneelta vaikuttaa subjektin tulkitseminen ydinverbin määritteeksi, koska myös subjektin ole-

Kirjallisuutta

massaolo, paikka ja muoto riippuvat ydinverbistä ja sen merkityksestä.

Eino Koponen

N